

Führung? The American military model and the creation of the Bundeswehr): mi volt vállalható a német katonai hagyományokból, miként lehetett elkerülni a militarizmus újraéledését, és nyugati szövetségi rendszerbe való integrálódás mennyiben jelentette amerikai minták átvételét. Wolfgang Schmidt (Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg) egy konkrét haderőnem, a légierő példáján vizsgálja a legutóbbi kérdést: az amerikai technológiával felszerelt új Luftwaffe mit tudott átvenni a szőnyegbombázásokon szocializálódott amerikai tapasztalatokból, majd az 1950-es évek közepétől a német pilóták USA-beli kiképzésével hogyan csiszolódtak végleg össze az egykori ellenségek (*From Befehlsausgabe to 'briefing': the Americanization of the Luftwaffe*).

Az ötödik rész négy tanulmányát a vizsgált időszak (1970–80-as évek) és a konfliktusok fűzik össze egymással. Alexander Vazansky (University of Nebraska-Lincoln) a drogügyektől, kicsapongásoktól, rasszista összetűzésektől megtépzott tekintélyű amerikai hadsereget tárja elénk, amelynek morális válságát és lerongyolódását ráadásul a *Washington Post* is megszellőztette (*Army in anguish: the United States army, Europe in the early 1970s*). A feszültségek, konfliktusok és kibeszél(h)et(et)len problémák „földalatti” katonaujságok és kvázi vitakörök létrejöttét generálták. Howard J. De Nike (független kutató, San Francisco) tanulmányában az e fórumokon megnyilvánuló elégedetlenséget, más véleményeket; azok okait és kezelésüket mutatja be (*The US military and dissenters in the ranks: Germany 1970–75*). Az utolsó két tanulmány ismét más nézőpontot tár elénk: a civil társadalom és az amerikai hadsereg konfliktusait. Anni P. Baker (Wheaton College) a szórványos helyi tiltakozások szinte mozgalommá erősödését elemzi (*The US armed forces and the development of anti-NATO protests in West Germany, 1980–89*), Lou Marin (a *Graswurzelrevolution* című lap szerkesztője) pedig azt járja körül, hogy az 1980-as évek békemozgalmi akcióiban tényleg tetten érhető volt-e a német nacionalizmus és az amerikaellenesség, milyen más politikai motivációk tűntek fel a mozgalomban, és milyen radikális túlhajtásai lettek az USA-ellenes akcióknak (*GIs under seige: the German peace movement confronts the US military*).

A feldolgozás alapossága, sokoldalúsága, érdekessége és színessége alapján is példaértékűnek tartom a Maulucci és Junker által szerkesztett könyvet. A tanulmánykötet akár mintául is szolgálhatna egy a Vörös Hadsereg (utóbb Szovjet Hadsereg) 1945 és 1991 közötti magyarországi jelenlétét vizsgáló kutatáshoz: miként változott a szovjet–magyar együttélés a megszállást kísérő „davaj csaszitól” a szocialista brigádok műbarátkozási találkozóján át a csapatkivonást kísérő „Товарищи конец!” plakátig.

Germuska Pál

DAN STONE (ED.)

THE OXFORD HANDBOOK OF POSTWAR EUROPEAN HISTORY

(Oxford University Press, Oxford, 2012. 768 o. ISBN 9780199560981)

Az Oxford University Press, mint a világ kiemelkedő tudományos kiadóinak egyike, rendszeresen nagyszabású kézikönyvekben foglalja össze egy-egy tudományterület legfontosabb újításait, mérvadó eredményeit. Az *Oxford Handbook* sorozatának történettudományi köteteiben az utóbbi években tematikus és korszakos szervezőelvel is találkozhatunk: előbbire példa a genocídiumok (*Oxford Handbook of the Genocide Studies*), a fasizmus (*Oxford Handbook of Fascism*), vagy a rabszolgaság (*Oxford Handbook of Slavery in the Americas*) történetét körüljáró kötet; utóbbira a modern német történelmet (*Oxford Handbook of Modern German History*) vagy a második világháború utáni Európa történetét összefoglaló munka. A sorozat köteteiben rendszerint 30–35 nemzetközileg jegyzett szakértő, vezető kutató – mondhatni teljességre törekedve – mutatja be az adott témakör legfontosabb kérdéseit.

A *Handbook of Postwar European History* kontinensünk 1945 utáni történetéről rajzol nagyszabású tablót – egészen napjainkig. A kötet szerkesztője, Dan Stone (a londoni Royal Holloway Egyetem fiatal professzora) bevezetőjében emlékeztet arra, hogy a korszakot nyitó szörnyűségek

(holokauszt, genocídiumok, üldöztetés) után egy „unalmasan” normális kor köszöntött az Öreg Kontinensre: a jólét, a pihenés, a tömegfogyasztás, az elidegenedés, a technológia kora. A második világháború ugyanakkor évtizedekig befolyásolta és befolyásolja Európát: a világháború az ideológiák háborúja is volt, amely nem ért véget a hadműveletekkel; egy kettéosztott, hidegháborús kontinens lett az eredménye; és a nemzeti emlékezetek háborúja még ma is tart. Stone leszögezi: itt az ideje, hogy az újságírók, politikusok és politikai elemzők után a történészek is letegyék névjegyüket a jelenkor értékelésében – miként lett Európa a romokból a világ egyik legprosperálóbb, privilegizált szeglete? Ennek feltárásához sokoldalú megközelítésre és új szempontokra volt szükség: a kötet szakít a kronologikus megközelítéssel, és a tematikust helyezi előtérbe, másfelől pedig elutasítja, hogy a hidegháború legyen ezen évtizedek tárgyalásának kizárólagos szervezőelve.

A harmincöt esszé nem csak történészek, hanem történeti geográfusok, politológusok, (kulturális) antropológusok, irodalmárok tollából is származik. Stone hat elgondolást emelt ki, amelyek koncepcionális szervezőjévé váltak a kötetnek. 1. Megkérdőjelezte, hogy a korszak nullpontja 1945 lenne, hiszen a gazdasági és társadalmi életben a fokozatos változásokat nem feltétlenül vágta szét a háború lezárulása. Tehát egyértelműen a hosszú távú narratívák és a szélesebb értelmezési keretek felé nyitottak a szerzők. 2. A tematikus megközelítés tette lehetővé a magas politikától való eltávolodást, a gazdaságtól a turizmusig és a fogyasztásig ívelő társadalmi területek és jelenségek vizsgálatát. 3. Európa fogalmát ideaként, narratívaként kell használni, és így a kontinens „perifériái” legalább annyira érdekesek, mint a „magterület”. 4. A történetírás feladata, hogy minél több szempontból érte meg a történelmet, ezért új vizsgálati területek beemelésére van szükség: kultúra, környezet, nemek, érzelmek, emlékezet, média, tudományok és technológia stb. 5. Az egyes fejezetek igyekeznek a lokális, a nemzeti és a nemzetközi, illetve a politikai és a személyes közeg közötti interakciókat a maguk komplexitásában bemutatni. 6. Az időrendi tárgyalás helyett a politika, a társadalom, a gazdaság és a kultúra hosszú időtávú változására koncentráltak. A hidegháború és a kontinens kettéosztottsága nem egyszerűen egy „nagypolitikai dráma” volt, hanem az élet szinte minden területét befolyásoló tényező – így közvetetten újra és újra előkerül a különféle tanulmányokban.

A fentiekben részletezett szervezőelvekből következik a kötet tagolása. A fejezeteket hét tematikus részbe osztották: *I. Milyen (volt) a háború utáni Európa?; II. Emberek; III. Blokkok, pártok, politikai erő; IV. Rekonstrukció: újrakezdés vagy a régi újjáépítése; V. Félelem; VI. Kultúra és történelem; VII. Szembenézés a háború (örökségével)*. Hely hiányában nem vállalkozhatom az összes esszé ismertetésére, ehelyett azt kísérem meg végigkövetni, hogy a hidegháború szerepét miként elemzik a nagyszabású gyűjteményben, és a háború(k) emlékezete milyen befolyással volt a vizsgált évtizedekre.

A III. részben, az európai hidegháborút tárgyaló esszéjében (*Europe's Cold War*) Jussi M. Hanhimäki (Genfi Egyetem) három témakört vizsgált részletesebben. A transzatlanti együttműködést Geir Lendestad „meghívásos birodalom” koncepciójának segítségével mutatja be. A háború után a nyugat-európai országoknak nem volt más választásuk, mint elfogadni az USA gazdasági segítségét és biztonsági garanciáit. Az Egyesült Államok célja Európában nem volt más, mint a kapitalizmus újraépítése és megerősítése, a baloldal befolyásának minimalizálása és a Szovjetunió befolyás-növekedésének megállítása. A szövetségi együttműködés alapjai az 1940-es évek végére készen álltak, és lényegében a hidegháború végéig változatlanok maradtak, így képezhetett a transzatlanti szövetség egységes közösséget az állandó konfliktusok között. A másik oldalon a Szovjetunió omnipotens hatalomgyakorlását látjuk, ahogyan könyörtelen imperializmussal klientséivé tette az elfoglalt államokat, ám az egység mégiscsak látszólagos maradt. A blokkon belüli ellentétek (szovjet–jugoszláv, szovjet–albán, szovjet–kínai), majd lázadások (1953 – Kelet-Berlin, 1956 – Lengyelország és Magyarország, 1968 – Prága), valamint a nemzeti ellentétek (például német–lengyel) megakadályozták az érdemi integrációt. A szocialista gazdasági együttműködés az 1970-es évekre jutott zsákutcába, amikor a blokk országai az egymással való kereskedelem bővítése helyét külön-külön a nyugattal igyekeztek jó kapcsolatokat kiépíteni. A hidegháború békés lezárása a szerző szerint a két blokkon belüli és a két blokk közötti bonyolult kapcsolati hálóknak volt köszönhető, amely átlugyagta a bipoláris „szuperstruktúra” rideg építményét. Az 1990 utáni fejleményeket elemezve Hanhimäki emlékeztet arra, hogy az Európai Unió tulajdonképpen a hidegháború mellékterméke: a szupranacionális szervezetek létrehozása a Marshall-tervvel kezdődött,

majd lépésről lépésre újabb területekre terjedt ki az integráció. Az Amerikai Éra végén (Nyugat-Európa stabilabban, egységesebben és prosperálóbban hagyta maga mögött a hidegháborút, ráadásul úgy, hogy megmaradt kulturális sokszínűsége.

Ugyanebben a részben olvasható Douglas Selvedge (a berlini BStU amerikai kutatója) tanulmánya a szovjet blokk belső viszonyairól (*The Truth about Friendship Treaties: Behind the Iron Curtain*). A Szovjetunió – előbb vagy utóbb – minden kliensállamával megkötötte a húsz évre szóló barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, amelyek leginkább a csatlós országok korlátozott szuverenitását vették kőbe. A szovjet doktrína alakulását három periódusban vizsgálja a szerző: a szovjet érdekszféra kiépítését 1943-tól 1953-ig, J. V. Sztálin haláláig; Ny. Sz. Hruscsov toleránsabb időszakát (1954–64), amikor némileg nagyobb autonómiát biztosított szövetségeseinek, megjelentek a multilaterális egyeztetések, ugyanakkor kenyértörésre került sor Kínával; valamint L. I. Brezsnyev éráját, amelyben nemcsak megújították a korábbi barátsági szerződéseket, hanem az egykori ellenséget, a Német Demokratikus Köztársaságot is integrálták a szövetségbe; ugyanakkor az egyes államok korlátozott önállóságának határait élesen megmutatta az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás.

A IV. részben találjuk Leopoldo Nuti (a Roma Tre Egyetem professzora) esszéjét, amely a nyugat-európai biztonsági politika változásait elemzi (*A Continent Bristling with Arms: Continuity and Change in Western European Security Policies after the Second World War*). A szerző szerint Nyugat-Európa és az USA is tanult az előző évtizedek hibáiból, vesztesek és győztesek együttesen kívántak megoldást találni az új biztonsági problémára, a masszív szovjet fenyegetésre. Ugyanakkor már a kezdetektől, az 1948 márciusában aláírt brüsszeli kölcsönös védelmi szerződéstől¹ eltérő célokkal és interpretációkkal szembesültek a felek. Párizs egy föderalista jellegű integrált Európa irányába tett első lépésként tekintett az okmánya, míg London csak első tervezési vázlatként értelmezte. Az Atlanti Szerződés megkötésével (1949. április 4.) az Egyesült Államokra hárult a vezető szerep, és már a koreai háború kapcsán világosan megmutatkoztak a határok, hogy a nyugat-európai szövetségeseink megdöbbentően hajlandóak elmenni haderőik újrafegyverzésének finanszírozásában, azaz a közös biztonsági és katonai erőfeszítésekben milyen részt vállalnak. Az Európai Védelmi Közösség létrehozásának kudarcá² a formálódó európai együttműködést a politikai mellett a gazdasági síkra tolták inkább át – a katonai helyett. Miután az USA viselte a hagyományos fegyverzetrel való újrafegyverkezés költségeinek oroszlánrészét, Washington egyre nagyobb szerepet szánt a nukleáris fegyverzetrel való elrettentésnek. Az 1950-es évek közepétől Nyugat-Európa biztonságát legfőképpen az amerikai atomfegyver-arszénál garantálta, amely mindenképpen megállított volna bármely szovjet inváziót, így Európa a gazdasági növekedésre koncentrálhatta erőforrásait. Az Egyesült Államok a következő évtizedekben újra és újra megpróbálta rászorítani itteni szövetségeseit, hogy növeljék védelmi kiadásait és a NATO hagyományos fegyverzetű erőinek fejlesztésében nagyobb részt vállaljanak, de lényegében sikertelenül.

Külön tanulmány foglalkozik a nukleáris háborús fenyegetés kulturális hatásaival az V. fejezetben. Peter D. Smith szabadúszó esszéista *'Gentlemen, You are Mad!'* *Mutual Assured Destruction and Cold War Culture* című írásában elsőként rámutat a tudósok megváltozott szerepére: miközben a XX. század elején az emberiség megmentőiként ünnepelték őket, addig az atomkorszak beköszöntével a pusztítóbbnál pusztítóbb fegyverek előállítóiként kerültek a figyelem középpontjába. A szovjetek 1949. augusztusi sikeres atomrobbantása után megindult az USA és a Szovjetunió között a versenyfutás a hidrogénbomba előállításáért – ezzel megkezdődött a fegyverkezési verseny a két szuperhatalom között. Albert Einstein már 1950-ben figyelmeztetett arra, hogy a radioaktív szennyeződés akár az egész Földön megsemmisítheti az életet. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a III. világháború terepe Európa, főként Nyugat-Európa lehet. Ugyanebben az évben már a filmvászonon is megjelent az atomháborútól való félelem (*Seven Days to Noon*, 1950), majd pedig sorozatban találkozhattak a korabeli nézők az „őrült tudós” figurájával a filmvászonon, aki elpusz-

¹ Aláírói: Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Luxemburg és Hollandia.

² Létrehozásáról 1952. május 27-én írta alá szerződést Franciaország, Olaszország, a Német Szövetségi Köztársaság és a Benelux államok. A francia parlament azonban 1954-ben nem ratifikálta a szerződést, így az sohasem lépett érvénybe.

títja a világot. Smith a Bikini-atollnál végrehajtott félsikerű hidrogénbomba kísérlettel³ számítja a „Világvége Évtizedét”, amelyben mind erőteljesebb közéleti vita és tiltakozás fogadta az újabb amerikai, szovjet és brit kísérleti atomrobbantásokat. Az 1962. októberi kubai rakétaválsággal pedig a világ megtapasztalhatta a közvetlen atomháborús veszélyt is. A következő két évtizedben különböző intenzitással újra és újra fellángoltak az atomfegyverek elleni tiltakozások, különösen az amerikai Pershing II-es rakéták nyugat-németországi telepítése idején, az 1980-as évek első felében. A „globális nukleáris holokauszt” réme csak a hidegháború végén, M. Sz. Gorbacsov engedményeinek köszönhetően tűnt el, ugyanakkor a nukleáris fenyegetéssel foglalkozó könyvek, filmek (mint például a *The Day After* című 1983-as alkotás) kulcsfontosságú szerepet tölthettek be a veszély és fenyegetés társadalmi tudatosításában.

A kötet utolsó fejezetében a könyv zárótanulmányát ismételten Dan Stone szerkesztő jegyzi: *Memory Wars in the 'New Europe'* című esszéje napjaink európai emlékezeti és emlékezetpolitikai vitáit veszi górcső alá. A különféle szélsőséges pártoknak és médiatermékeknek köszönhetően a legelképezhetőbb tényellenes elképzelések forognak a köztudatban, lezártak és kibeszéltnak gondolt viták kezdődnek újra. Az 1989/90 utáni „poszt-ideologikus” időszakot követően a 2000-es években ismét egyfajta emlékezeti „háború” kibontakozásának lehetünk tanúi, amelyben át- és újraértelmeződnek a XX. század nagy megrázkódtatásai, a nemzeti emlékezetek újra egymásnak feszülnek, és a legmagasabb politikai szintekről irányítják az emlékezetpolitikát. Stone Németországot és Oroszországot állítja szembe, mint a múltkezelés két ellentétes példáját: míg az előbbi képes volt szembenézni sötét múltjával, és szinte elégedett lehet az évtizedes önvizsgálat eredményeivel, addig az utóbbi Sztálin és a Szovjetunió bűneinek relativizálásával, sőt, tisztára negligálásával egy új birodalmi nacionalizmus létrehozásán fáradozik. A (hideg)háború utáni Európa előtt tehát komoly kihívás áll: az emlékezet ellenőrzéséért vívott küzdelem az „Új Európa” kialakításának kulcskérdése.

A rövid ismertetésben nem térhettem ki a terjedelmes kötet sokszínűségét adó további esszéire, mint például a kommunista rendszerek alatti mindennapi életet, a jóléti állam és a kereszténydemokrácia kapcsolatát, vagy éppen a film- és televízió-kultúrát bemutató írásokra. A világháború és a hidegháború alapvetően meghatározta Európa 1945 utáni évtizedeit, és a kötet ennek megfelelő figyelemben is részesíti a katonai aspektusokat. A kontinens népeinek életére mégis legalább ilyen fontos hatással volt a globalizáció, az amerikanizáció, a tömegkultúra változása és a technológiai haladás.

Germuska Pál

³ A bomba lényegesen nagyobb erejűre sikeredett a számítottnál, így a teszt résztvevői és ártatlan környékbeliek is sugárfertőzést szenvedtek.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

LÁZÁR BALÁZS

KRAJOVAI ÉS TOPOLYAI
BÁRÓ KRAY PÁL
TÁBORSZERNAGY KATONAI PÁLYÁJA